

TEVFİK RÜŞTÜ (ARAS) BEY'İN ATINA TELGRAFLARINDA MUHTELİT MÜBADELE KOMİSYONU VE FAALİYETLERİ (1923-1924)

THE MISCELLANEOUS EXCHANGE COMMISSION AND ITS ACTIVITIES IN
TEVFİK RÜŞTÜ (ARAS) BEY'S TELEGRAPHS FROM ATHENS (1923-1924)

Yusuf SARINAY*
Recep KARACAKAYA**

Öz

On dokuzuncu yüzyılın sonlarında başlayan ve Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında hızlanan kitlesel göçler, Birinci Dünya Savaşı sonunda kurulan yeni Türk devletinin de en önemli meselelerinden biri haline gelmiştir. 30 Ocak 1923 tarihinde Lozan'da "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi" sözleşmesi imzalanmıştır. Türkiye'de yaşayan Ortodoks Rum azınlık ile Yunanistan'da yaşayan Müslüman Türk azınlığın değişimi kararlaştırılmıştır. Bu sözleşmenin hükümlerini uygulaması için de Muhtelit Mübadele Komisyonu kurulmuştur.

Muhtelit Mübadele Komisyonu, karşılıklı göçü denetlemiş, kolaylaştırmış ve taşınır taşınmaz malların tasfiyesi ile ilgilenmiştir. Mübadillerin bırakacakları mallara değer biçerek, bırakılan mala karşılık, borç tutarının yazılı olduğu belgeyi mübadile vermek gibi görevleri yerine getirmiştir. Türkiye ve Yunanistan'ın resmi temsilcileri olan komisyon üyeleri, bütün muhaceret işleri ile alakadar olmuşlar, çalışmalarını daha etkin ve yerinden sürdürmek için Tali Komisyonlar kurmuşlardır.

Türk ve Yunan Nüfus Mübadelesine ilişkin oluşturulan Muhtelit Mübadele Komisyonu'nda Türkiye'yi Tevfik Rüştü (Aras) başkanlığında bir heyet temsil etmiştir. Komisyonun Atina'daki faaliyetleri sırasında, Tevfik Rüştü Bey sürekli olarak Ankara'ya komisyon toplantıları hakkında bilgi vermiş, tartışma konusu olan hususlarda Ankara'dan talimat beklemiştir. Tevfik Rüştü Bey, Yunanistan'daki Müslüman Türklerin, Türkiye'ye nakilleri esnasında uğradıkları haksızlıkların giderilmesi ve mal ve mülklerinin mübadele sözleşmesine aykırı olarak ellerinden zorla alınması sürecinde onların haklarını korumuş, bu konularda gerek komisyonun tarafsız üyeleriyle gerek Yunan üyeleriyle ve gerekse Yunanistan Hükümeti yetkilileriyle büyük bir mücadele vermiştir. Konuyla ilgili olarak sürekli Ankara'ya, – çoğunlukla Başvekâlete, bazen de Hariciye Vekâletine ve Mübadele, İmar ve İskân Vekâletine – ayrıntılı telgraflar göndermiştir.

* Prof. Dr., TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Ankara / Türkiye, ysarinay@etu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6486-3417

** Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul / Türkiye, recepkarakaya@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1640-7596

Bu makalede, Muhtelit Mübadele Komisyonunun Türk Heyeti'nin reisi Tevfik Rüştü Bey'in, Atina'dan Ankara'ya gönderdiği telgraflar incelenmiş, mübadelelerin gerçekleştiği dönemin bir kısmı değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: mübadele, Tevfik Rüştü, muhtelit komisyon, tali komisyon, mübadele imar ve iskan vekaleti

Abstract

The mass migration phenomenon gained momentum during the final years of the Ottoman Empire and emerged as an important question in the newly established Turkish State following World War I. On 30 January 1923, the Turkish-Greek Population Exchange agreement was signed in Lausanne. According to this agreement, Orthodox Rums residing in Turkey were to be exchanged with Muslim Turks living in Greece. To oversee the implementation of these provisions, a Mixed Population Exchange Commission was established.

This commission was tasked with supervising the population exchange and addressing the liquidation of assets. They assessed the value of the belongings of those undergoing the exchange and provided them with documentation specifying the worth of what they were leaving behind. The commission was comprised of official representatives from both Turkey and Greece, with Tevfik Rüştü (Aras) Bey serving as the head of the Turkish delegation.

During the commission's activities in Athens, Tevfik Rüştü Bey regularly sent reports to Ankara detailing meetings with the Greek delegation and seeking specific instructions on sensitive matters. He defended the rights of Muslim Turks who were immigrating to Turkey, as many Turkish exchangees were being deprived of their possessions by Greek officials in violation of the agreement. To safeguard the Turkish exchangees, Tevfik Rüştü Bey engaged in discussions with neutral commission members and Greek delegates. The majority of Tevfik Rüştü Bey's reports were forwarded to the Office of the Prime Minister, but some were also shared with the Ministry of Foreign Affairs and the Ministry of Exchange, Public Works and Housing.

This article delves into the telegrams sent from Athens to Ankara by Tevfik Rüştü Bey, shedding light on a segment of the period during which this population exchange occurred.

Keywords: population exchange, Tevfik Rüştü, mixed commission, Subsidiary Commission, ministry of exchange

Giriş

Osmanlı Devleti'nin başta Balkanlar olmak üzere, birçok bölgedeki savaşlarda yenilmesi ve toprak kaybetmeye başlamasıyla birlikte sayısı milyonları bulan Türk ve Müslüman, Anadolu ve Doğu Trakya'ya göç etmek zorunda kalmıştır.¹ Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında hızlanan bu göçler, Birinci Dünya Savaşı sonunda kurulan yeni Türk devletinin de en önemli meselelerinden biri haline gelmiştir.² Türkiye Cumhuriyeti, bir taraftan yeni bir devlet inşa

1 Geniş bilgi için bk. Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994; Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara 1994; Justin Mc. Carthy, *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülen Ulus Olarak Temizleme İşlemi (1821-1922)*, çev. Bilge Umar, İnkılap Yayınları, İstanbul 1998; H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanların Mâkus Talihi Göç*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2001; Bilal N. Şimşir, *Rumeliden Türk Göçleri*, C I-III, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara 1989; Musa Gürbüz-Ayşe Özkan, "Bosna-Hersek'ten Anadolu'ya Göçler", *Uluslararası Şuclar ve Tarih Dergisi*, S 2, (2006).

2 Yusuf Sarınay, "Cumhuriyet Döneminde Balkan Ülkelerinden Ankara'ya Yapılan Göçler (1923-1930)", *Atatürk*

ederken, diğer taraftan da yıllarca süren savaşların yarattığı sosyal ve ekonomik yıkım sebebiyle nüfusun büyük kısmının yaralarının sarılmasıyla uğraşmaktaydı.

Yunan Ordusu'nun Büyük Taarruz'la yenilmesinden sonra, 1922 yılının Eylül ayından itibaren Türkiye Rumlarının büyük bir kısmı ülkeyi terk etti. İlk düzenli Rum göçü 9 Eylül 1922'de İzmir'in geri alınmasıyla başladı. 8 Ekim'e kadar olan bir aylık sürede 300 bin Rum göç etti. Mudanya Mütarekesi'nden sonra da Trakya ve İstanbul'dan 60 bin Rum göç etti.³ 1922 yılının sonlarında Türkiye'den göç eden Rum sayısı 1.000.000'u geçmişti. Bu durum Yunanistan'da nüfus yoğunluğuna sebep olurken orada yaşayan Türklere karşı da bir baskı unsuru haline geldi.⁴

Türkiye'den ayrılarak Yunanistan'a gidenler, Yunanistan'da yaşayan Türklerin de huzurlarını bozdu. Rum eşkıyalar ve yerli Yunanlar çeşitli yerlerde Türklere karşı zulümler yapmaya başlamışlardı. Yunanistan'da yaşayan Türklere karşı saldırılar özellikle Türkiye'den Rumların gelmesiyle artmıştı. Selanik ile Manastır'ın kasaba ve köylerinde – daha çok Kayalar, Kozana, Karaferye gibi yerleşimlerde – saldırılar görülmüştü. Benzer şikâyetler Midilli adası İslam ahalisinden de gelmiş, halk mallarını terk edip hayatlarını kurtarmak kaygısıyla kasabaya iltica etmiş, köylerine dönememiş, evleri Rum muhacirler tarafından işgal edilmiştir.⁵

Azınlıklar arasında başlayan Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsız devlet kurma düşünceleri, bu düşüncelerin Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele döneminde işgalci devletler tarafından desteklenmesi, azınlıkların onlarla iş birliği yapması ve bu iş birliği sebebiyle Türk halkının zarar görmesi, mübadelenin yolunu açan belki de en önemli sebeptir.

Yunan ordusunun Anadolu'yu işgal ettiği zamanlarda özellikle Marmara, Ege ve Karadeniz bölgelerinde yaşayan Rumlar, bu işgalin etkili bir parçası haline gelmişler, işgalcilerle iş birliği yapmışlar, onların zulümlerine ortak olmuşlardır. Millî Mücadeleyi kazananlar, kurmak istedikleri milli devletin mümkün olan etnik homojenliğini sağlama çabası çerçevesinde, Anadolu'daki Rumları mübadele yoluyla Yunanistan'a göndererek oradaki Müslümanların Türkiye'ye gelmesini sağlamaya çalışmışlardır. Böylece savaşlarda kaybedilen nitelikli nüfus kaybı telafi edilecekti. Ayrıca nüfus olarak en önemli azınlık olan Rumların sayısı azalacak, Yunanistan'ın Anadolu üzerindeki emellerinin somut gerekçesi ortadan kaldırılacak, aynı zamanda büyük devletlerin Hıristiyan azınlığa ait konularda müdahale imkânları ortadan kalkacaktı.⁶

Araştırma Merkezi Dergisi, C XXVII, S 80 (Temmuz 2011), s. 351-388; Ayşegül İnginar Kemaloğlu, *Trakya Bölgesi'ne İskân Edilen Göçmenler (1923-1960)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022.

3 Yıldırım Ağanoğlu, *Bir Tasfiye ve Örtülü Sürgün Metodu Olarak Balkanlar'dan Türkiye'ye Göçler, (1923-2004)*, Kızılay Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2023, s. 59-62.

4 Kemal Arı, *Büyük Mübadelede Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 2. bs., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 8; Bedriye Uzun, "100. Yılında Türk-Yunan Nüfus Mübadelesine Yeni Bir Bakış (1923-1925)", *100. Yılında Mübadele*, İhlamur Kitap, İstanbul 2023, s. 17.

5 H. Yıldırım Ağanoğlu, *Bir Tasfiye ve Örtülü Sürgün Metodu Olarak Balkanlar'dan Türkiye'ye Göçler*, s. 59-62.

6 Faruk Sönmez, *Türkiye'nin Bağımsızlık Mücadelesi ve Dış Politika (1919-1923)*, Der Yayınları, İstanbul 2022, s. 486.

Yunanistan'da Türklere karşı uygulanmaya başlanan baskı ve yıldırma politikası devam ederken, Lozan'da mübadele alt komisyonunda yaşanan tartışmalardan sonra, Türkiye ile Yunanistan arasında 30 Ocak 1923 tarihinde on dokuz madde ve bir ek protokolden oluşan "Türk ve Rum Ahali Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol"⁷ imzalanmış ve bu protokol çerçevesinde, Türkiye'deki Ortodoks Rumlar ile Yunanistan'daki Müslüman Türkler 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren zorunlu mübadeleye tabi tutulmuşlardır.⁸

Yunanistan'da mübadele kapsamına giren ve Türkiye'ye getirilmeyi bekleyenlerin ulaşımını sağlayacak taşıma araçlarının belirlenmesi, yerleşecekleri yörelerin saptanması ve saptanan yörelerde, başta ev onarımı ve yeni köylerin yapımı olmak üzere pek çok hazırlığın tamamlanması çabaları uzun sürmüştür.⁹

Mukavelenamenin yürürlüğe girmesinden itibaren bir ay içinde göçü denetlemek, kolaylaştırmak ve taşınır-taşınmaz malların tasfiyesini gerçekleştirmek amacıyla bir Muhtelit Mübadele Komisyonu kurulacaktı. Bu komisyon gerekli gördüğü yerlerde bir Türk bir Yunanlı ve tarafsız başkandan oluşacak, alt komisyonlar kurmaya yetkili olacaktı. Mallara ve haklara ilişkin tüm itirazlar komisyonca karara bağlanacaktı.

Mukavelenamenin uygulanmasını düzenleyen talimatname ile ekleri, İcra Vekilleri Heyeti'nin 17 Temmuz 1923 tarihli toplantısında görüşülerek kabul edilmiştir. Bu talimatnamenin ilk dokuz maddesinde, Muhtelit Mübadele Komisyonunun kurulması ve görevleri ile ilgili hususlar vardı.

Birinci maddede ilk olarak, umumi muameleleri düzenlemek ve mübadeleyi gerçekleştirecek esasları tespit ve anlaşmazlıkları halletmek için bir muhtelit komisyon kurulacağı yer alıyor, ikinci olarak da bu komisyonun kararlarını yerine getirecek, mübadele olunacak ahalinin işlerini ve müracaatlarını kolaylaştırmak üzere alt komisyonlar kurulacağı belirtiliyordu.

Talimatnamenin ikinci maddesinde, sözleşmeye uygun olarak Birinci Dünya Savaşı'na katılmayan devletler tebaasından seçilecek üç üyeden birinin başkanlığında teşekkül edecek olan muhtelit komisyonda dört Türk üye bulunacağı, bu üyelere birinin Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye, ikincisinin Dâhiliye, üçüncüsünün Evkaf ve dördüncüsünün Maliye Vekâletince seçileceği ve yanlarına Adliye ve İktisat Vekâletlerinden birer müşavir tayin edileceği yer alıyordu.¹⁰

7 İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983, s. 177-183.

8 Zorunlu göç ile ilgili yapılan çalışmaların bazıları için bk. Kemal Arı, *Büyük Mübadelede Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 2. Bs., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000; Cahide Zengin Aghatabay, *Mübadelelerin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923 – 1930*, Bengi Yayınları, İstanbul 2009; İbrahim Erdal, *Mübadele Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923 – 1925*, IQ Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul 2012; Yıldırım Ağanoğlu, *Bir Tasfiye ve Örtülü Sürgün Metodu Olarak Balkanlar'dan Türkiye'ye Göçler (1923-2004)*, Kızılay Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2023.

9 Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 2. Bs., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 71.

10 Talimatnamenin diğer maddelerinde özetle şu hususlar yer almaktaydı: Üçüncü maddede, alt komisyonlarda üye olarak bulunacak Türk üyelerin Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâletince tayin edileceği; Dördüncü maddede,

Muhtelit Mübadele Komisyonunun faaliyetlerine konuyla ilgili yapılan birçok çalışmada değinilmiş, fakat Tevfik Rüştü Bey'in telgraflarıyla ilgili çok ayrıntı verilmemiştir.¹¹ Komisyonunun Türk heyetinin başkanı olan Tevfik Rüştü Bey, Atina'dan, İcra Vekilleri Heyeti Riyasetine 40, İskân Vekâletine de 11 adet telgraf gönderildiğini daha 13 Kasım'da bildirilmektedir.¹² Telgrafların sayısının arttığı, telgraflara verilen numaralardan anlaşılma ile beraber bu telgrafların tamamına arşiv kataloglarında ulaşılammıştır. Fakat 1923 yılının Ekim ayından itibaren gönderilmeye başlanan bu telgrafların yoğunluğu 1924 yılının ocak ve şubat aylarına kadar arşiv belgelerinden takip edilebilmektedir.

Bu makalede, konuyla ilgili literatüre katkıda bulunabilmek düşüncesiyle Muhtelit Mübadele Komisyonunun Türk Heyetinin faaliyetleri, bizzat komisyon başkanının ulaşabildiğimiz telgrafları üzerinden değerlendirilmiştir. Komisyonunun faaliyetleri ile ilgili olarak zaman zaman dönemin basınında da yazılar çıkmıştır. Mübadele ile ilgili basına dayalı olarak yapılan çalışmalarda Tevfik Rüştü Bey'in açıklamaları yer aldığından bu makalede dönemin basınından istifade edilmemiştir.

muhtelit komisyonlarda yer alacak dört Türk üyenin bu tür işlere vakıf kişilerden seçileceği ve çalışmaların düzenlenmesi ve birlikte hareket edilebilmesi için içlerinden birisinin reis olarak tayin edileceği; Beşinci maddede, muhtelit komisyona sunulacak teklifleri hazırlama, kararları tespit ve vekâletlere sunulacak nüshaları çoğaltma, mazbataları kayıt ve muhafaza etmek üzere Sıhhiye Vekâletince ihtiyaç nispetinde bir kalem ve hesap heyeti tayin edileceği; Altıncı maddede, gerek muhtelit komisyon gerek alt komisyonlarla bunların istihdam edeceği memurların ücretlerinin ve diğer masrafların Lozan Antlaşması gereğince nispet dairesinde Sıhhiye Vekâletince ödeneceği; Yedinci maddede, muhtelit komisyonla alt komisyonların ve bunların istihdam edeceği memurlarla, muhacir nakliyatının ihtiyaç duyacağı masrafların oranı, muhtelit komisyonca tayin edildikten sonra Türk ve Yunan hükümetlerince ödeneğinden, gerekli paraların alınıp harcanması ve bunların kayıtlarının tutulduğu defterlerin hazırlanmasının hesap memurunun vazifelerinden olduğu ve Türk üyelerinin reisinin onayı olmaksızın hiçbir tarafa harcama yapılmayacağı; Sekizinci maddede, Türkler dışında Yunanistan'dan çıkarılmak istenen başka devletlerin tebaasının, mensup buldukları devletlerin toprağına gönderilmeleri hususunun muhtelit komisyon nezdinde savunulması ve bu kişilerin Türkiye'ye gönderilmemesi; Dokuzuncu maddede, Sıhhiye Vekâletine bağlı olarak alt komisyonlarda lüzumu kadar hususi memur bulundurulacağı ve bu memurların, nakil ve iase işlerini takip ve sıhhiyeye ait hususları yerine getireceği yer almaktaydı. bk. Lozan Antlaşması uyarınca 1.5.1339 Tarihinde Yunanistan'la Malların ve Ahalinin Mübadelesine Dair Sözleşmenin Uygulanmasına Ait Talimatname. bk. BCA. 30-18-1-1_7-25-2.

- 11 Kemal Arı, *Büyük Mübadelede Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995; Cahide Zengin Aghatabay, *Mübadelelerin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923 – 1930*, Bengi Yayınları, İstanbul 2009; İbrahim Erdal, *Mübadele Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2018; Yıldırım Ağanoğlu, *Bir Tasfiye ve Örtülü Sürgün Metodu Olarak Balkanlar'dan Türkiye'ye Göçler (1923-2004)*, Kızılay Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2023. “Türk ve Rum Ahalinin Mübâdelesine Dair Oluşturulan Komisyonlardan Muhtelit Mübâdele Komisyonu ve Faaliyetleri” başlığıyla Ercan Çelebi'nin yazdığı makale, konuyla ilgili yeni bilgiler vermiştir. Fakat bu makale de komisyonun faaliyetleri ile ilgili Tevfik Rüştü Bey'in telgrafları, raporları az kullanılmıştır. Ercan Çelebi, “Türk ve Rum Ahalinin Mübâdelesine Dair Oluşturulan Komisyonlardan Muhtelit Mübâdele Komisyonu ve Faaliyetleri”, *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, C 8, S 1, (2006), s. 107-120.
- 12 Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Hey'eti Riyaseti Kalem-i Mahsûs Müdüriyetinden Hariciye Vekâletine gönderilen 8 Ekim 1923 tarihli tezkire, BCA. 30-10-0-0_123-873-17; İbrahim Baş, “Muhtelit Mübadele Komisyonu”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/muhtelit-mubadele-komisyonu/?pdf=3457>, [Erişim tarihi: 2 Nisan 2023].

Muhtelit Mübadele Komisyonunun Teşkili, İdari ve Mali Yapısı

Mübadele sözleşmesinin uygulanmasını düzenleyen talimatnamenin ikinci maddesi gereğince, Ahali Mübadele Komisyonu'na 8 Ağustos 1923 tarihli kararname ile Dâhiliye Vekâleti adına Doktor Tevfik Rüştü, Sıhhiye Vekâleti adına Erzincan Mebusu Hamdi, Maliye Vekâleti adına Müfettiş İhsan, Evkaf Vekâleti adına Seniyyüddin, Hariciye Vekâleti adına Haydar ve İktisat Vekâletinden eski müsteşar Hamdi, Adliye Vekâleti adına Dersaadet Ticaret Mahkemesi üyeliğinden istifa eden Mehmet Ali Bey delege ve müşavir olarak tayin edilmiştir. Komisyona şifre kâtabi olarak, Büyük Millet Meclisi memurlarından Mustafa Bey katılmıştır.¹³ Ayrıca heyette, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ni temsilen, Dr. Ömer Lütfi Bey'in de delege olarak bulunması kabul edilmiştir.¹⁴

Muhtelit Mübadele Komisyonunda görevlendirilmek üzere, Türk hükümetinin belirlediği heyette, Tevfik Rüştü Bey¹⁵ başkanlık görevine getirildi.

Türk Hükümeti, Muhtelit Mübadele Komisyonunun bir an önce faaliyete geçebilmesi için Cemiyet-i Akvam nezdinde gerekli girişimlerde bulunup, tarafsız ve Yunanlı azaların da kısa sürede belirlenmesini talep etti.¹⁶

Eylül ayının sonlarına doğru muhtelit komisyonda Cemiyet-i Akvam'ı temsil edecek olan tarafsız azanın belirlendiği Türk Hükümetine tebliğ edildi. Muhtelit Mübadele Komisyonunda Cemiyet-i Akvam'ı temsil edecek tarafsız üyeliklere İsveç'ten Einer Ekstrand, Danimarka iş adamlarından Karl Marius Widding ve İspanya'dan Don Manuel Manrique de Lara

13 Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Hey'eti Riyaseti Kalem-i Mahsûs Müdüriyetinden Hariciye Vekâletine gönderilen 8 Ekim 1923 tarihli tezkire, BCA. 30-10-0-0_123-873-17; İbrahim Baş, “Muhtelit Mübadele Komisyonu”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/muhtelit-mubadele-komisyonu/?pdf=3457>, [Erişim tarihi: 2 Nisan 2023].

14 Çelebi, “Türk ve Rum Ahalinin Mübâdelesine Dair Oluşturulan Komisyonlardan Muhtelit Mübâdele Komisyonu ve Faaliyetleri”, s. 110.

15 Tevfik Rüştü Aras, 1883 yılında Çanakkale'de doğdu. Beyrut'ta Fransız Tıbbiyesini bitirdikten sonra doktor olarak İzmir, Selanik ve İstanbul'da çeşitli görevlerde bulundu. Selanik'te görev yaparken İttihat ve Terakkî Fırkası'na girerek siyasete atıldı. Mustafa Kemal ile burada yakın arkadaş oldu. 1920'de kurulan TBMM'de Menteşe (Muğla) milletvekili olarak yer alan Aras, bir süre Kastamonu İstiklal Mahkemesi üyeliği yaptı. TBMM'nin, Rusya'ya ilk büyükelçi olarak gönderdiği Ali Fuat Cebesoy delegasyonu ile Rusya'nın iç durumunu ve uygulamalarını yerinde incelemek için Moskova'ya gitti. Döndükten sonra İzmir Milletvekili seçildi. 1923-1939 yılları arası İzmir milletvekilliği ve aynı zamanda 1925-1938 yıllarında Dışişleri Bakanlığı görevine devam etti. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünün ardından, dış politika konularında İsmet İnönü'yle anlaşamayan Aras, 1939'da kabineye giremedi ve milletvekilliğinden ayrıldı, Londra Büyükelçiliğine atandı; 1943'te de emekli oldu. Tevfik Rüştü Aras, 5 Ocak 1972'de İstanbul'da öldü. Ayşe Gökçen Yücel, “Tevfik Rüştü Aras (1883-1972)”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/tevfik-rustu-aras-1883-1972>, [Erişim tarihi: 10 Eylül 2023].; Tevfik Rüştü Bey'in hayatı ve faaliyetleri için ayrıca bk. Melih Tınal, *Bir Siyasal Kişilik Portresi Olarak Dr. Tevfik Rüştü Aras*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 2001; Fadime Tosik, *Tevfik Rüştü Aras'ın Siyasal Kişiliği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Malatya 2002.

16 Çelebi, “Muhtelit Mübâdele Komisyonu ve Faaliyetleri”, s. 111.

görevlendirilmişlerdir. Yunan Hükümeti ise Jean Papas, Alexander Pallis, Ankonius Calvocoressi ve P. Canaginis'i komisyon üyesi olarak belirlemiştir.¹⁷

Yunanistan'da Türklere karşı uygulanan politikaların Muhtelit Mübadele Komisyonunun bir an önce göreve başlamasında etkili olduğu söylenebilir.

Muhtelit Mübadele Komisyonunun Türk Heyeti üye ve müşavirlerinden Tevfik Rüştü, Hamdi, İhsan, Seniyyüddin, Haydar ve Mustafa beyler, 2 Ekim 1923 günü Selanik'e gitmişlerdir. Komisyona Adliye müşaviri olarak atanan Hukuk Müşaviri Kemal Atıf Bey istifa etmiş, yerine Memduh Bey tayin edilmiştir.¹⁸

Cemiyet-i Akvam'ı temsil edecek tarafsız üyelerin Atina'ya varmaları üzerine, Türk heyeti 7 Ekim'de ilk toplantıda bulunmak üzere Selanik'ten gece yarısı hareket etmiştir.¹⁹

Muhtelit Mübadele Komisyonu, gerek tarafsız gerekse Türk ve Yunan azaların Atina'da bir araya gelmesinden sonra, Arkadion Otelinde ilk toplantısını yapmıştır.²⁰ Başkanlığını bağımsız üye sıfatıyla General De Lara'nın yaptığı Muhtelit Mübadele Komisyonu'nda Türk heyeti başkanı Tevfik Rüştü Bey, Yunanistan heyeti başkanı da Papas olmuştur.²¹

Tevfik Rüştü Bey, aradan biraz zaman geçtikten sonra Başvekâlete gönderdiği telgrafında, buldukları Yeni Arkadion Otelinin oldukça pahalı olduğunu, kâtiplerin maaşlarının otel masraflarını ancak karşılayabildiğini, sürekli faaliyete mecbur olan heyetin düzenli mesailerini

17 Hariciye Vekili İsmet Paşa'dan İcra Vekilleri Hey'eti Riyasetine gönderilen 6 Ekim 1923 tarihli yazı, BCA. 30-10-0-0_123-873-11. Muhtelit Mübadele Komisyonunun Yunan azaları ise Mr. Jean Papas, Mr. Alexander Pallis, Mr. Ankonius Calvocoressi ve Mr. P. Canaginis'ten oluşmaktaydı. Çelebi, "Muhtelit Mübadele Komisyonu ve Faaliyetleri", s. 111; İbrahim Baş, "Muhtelit Mübadele Komisyonu", <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/muhtelit-mubadele-komisyonu>, [Erişim tarihi: 2 Nisan 2023].

18 Hariciye Vekili İsmet Paşa'dan İcra Vekilleri Heyeti Riyasetine gönderilen 6 Ekim 1923 tarihli yazı, BCA. 30-10-0-0_123-873-17.

19 Selanik'te Tevfik Rüştü Bey tarafından Heyet-i Vekile Riyasetine 7 Ekim 1923 tarihinde gönderilen telgraf, BCA. 30-10-0-0_123-873-17.

20 Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun Atina'da toplantılara başlamasından sonra, iskân meselesinin önemini kavrayan Türkiye, öncelikle göçmenlerin nakli, barınma ve beslenme sorunları ile iskân edilecek yerleri planlamak ve uygulamak amacı ile 13 Ekim 1923 tarihinde Mübadele, İmar ve İskân Vekâletini kurmuştur. 8 Kasım 1923 tarihinde de Mübadele, İmar ve İskân Kanunu çıkarılarak vekâletin görev ve yetkileri ayrıntılı bir şekilde tespit edilmiştir. Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti mübadele göçmenlerinin yanı sıra, 1912 yılından itibaren Türkiye'ye gelmiş göçmenlerin savaştan zarar görmüş felaketzedelerin iskânları ve üretici duruma gelineye kadar ihtiyaçlarını sağlamak gibi çok geniş ve kapsamlı bir meselenin çözümü için görevlendirilmişti. Türkiye, kısa zamanda mübadele göçmenlerinin yerleştirilmelerinde belirli bir iskân politikası tespit etmek zorunda kalmıştı. İskân politikasının belirlenmesinde öncelikle, mübadele ile Türkiye'yi terk eden Rumların hatta Ermenilerin geride bırakmış oldukları emval-i metrukenin yoğun olarak bulunduğu bölgeler göçmenlerin yerleşim alanlarının tespitinde etkili olmuştur. Mübadil göçmenleri, tütüncü, çiftçi, bağcı ve zeytinci şeklinde ağırlıklı üretim faaliyetlerine göre gruplandırılarak gelecekleri ve Türkiye'de iskân edilecekleri yerler ana hatları ile planlanmıştır. Yapılan planlamaya göre gelecek göçmen sayısı 395.000 olarak tahmin edilmekteydi. Yusuf Sarıay, "Türk-Rum Ahali Mübadelesi ve Sonuçları", *Kurtuluş ve Kuruluş Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri 26-28 Eylül 2012*, haz. Murat Alper Parlak, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 267.

21 Cahide Zengin, *Türkiye ve Yunanistan Devletleri Arasında Mübadele Meselesi ve Kamuoyu (1918-1930)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı*, İstanbul 1998, s. 113; Kemal Arı, *Büyük Mübadele*, s. 71.

otel odalarında iyi bir şekilde yapamadıklarını, Hariciye Vekâleti izin verirse oldukça iyi bir bina olan sefarethanede işlerin yapılmasının daha kolay olacağını, bu şekilde kâtiplerin o civarda çeşitli pansiyonlarda daha ucuz şartlarda kalabileceklerini, komisyon evrakının da daha iyi bir şekilde muhafaza edileceğini bildirmiştir.²²

Muhtelit Mübadele Komisyonunun İdari ve Mali Yapısı ile İlgili Telgraflar

Tevfik Rüştü Bey'in 13 Ekim 1923 tarihinde gönderdiği telgraftan anlaşıldığına göre; komisyonun üçüncü toplantısında komisyon üyelerinin ve memurların maaşları söz konusu olmuş, Türk ve Yunan hükümetlerinin komisyonlar emrine beşer bin İngiliz lirası avans vermesi kararlaştırılmıştır²³. Yunanistan Hükümeti komisyon emrine gereken parayı hemen ödemiştir. Tevfik Rüştü Bey, Ankara'nın bu parayı telgraf poliçesiyle göndermesini istemiştir. Heyetin kırtasiye ve diğer masraflarını yanındaki paradan karşılamıştır.²⁴ İcra Vekilleri Heyeti, 17 Ekim 1923 tarihli toplantısında Muhtelit Mübadele Komisyonu emrine beş bin İngiliz lirasının verilmesini kararlaştırmıştır.²⁵ Atina'ya giden Türk komisyon üyeleri maddi olarak zor durumdadırlar. Üstlerinde toplantılarda giyecek elbiseleri yoktur. Tevfik Rüştü, bu tür eksiklerin giderilmesi noktasında komisyondaki görevlilere gerekli ödemelerin yapılması için izin istemiştir.²⁶

Yine aynı gün Tevfik Rüştü Bey, Heyet-i Vekile Riyasetine gönderdiği telgrafta, komisyonun toplantısından bahsetmiş, Selanik'te civardan gelip toplanan ve hareket halinde olan halk için, bir Hilal-i Ahmer heyeti gönderilmesinin kabul edildiğini ve beş altı tali komisyonun derhal teşkil edilmesinin kararlaştırıldığını yazmıştır. Ayrıca, muhacirlerin nakliyatında, yalnız muhtaç olanların nakliye ücretlerinin komisyon tarafından karşılanacağını, diğer muhacirlerin nakliye ücretlerini kendilerinin karşılayacağını ilave etmiştir.²⁷

Tevfik Rüştü Bey tarafından Heyet-i Vekile Riyasetine gönderilen 21 Ekim 1923 tarihli telgrafta, Muhtelit Mübadele Komisyonunda görevlendirilenlerle ilgili değişiklik taleplerinde bulunduğu görülmektedir. Muhtelit Mübadele Komisyonunun muhasebe işlerinin Fransızca yapılmasının kararlaştırılması üzerine, Türk muhasibinin de Fransızca bilmesinin zaruri olduğu belirtilerek, bu iş için iyi Fransızca bilen Maliye Müfettişi Matlauddin Bey'in görevlendirilmesi

22 Konuyla ilgili olarak Başvekâletin cevabına belgelerde rastlanmamıştır. Tevfik Rüştü Bey tarafından Başvekâlete 22 Kasım 1923 tarihinde gönderilen telgraf, BCA. 272-0-0-14_76-27-10.

23 Atina'da Tevfik Rüştü Bey tarafından Heyet-i Vekile Riyasetine 13 Ekim 1923 tarihinde gönderilen rapor. BCA. 30-10-0-0_121-864-3.

24 Tevfik Rüştü Bey'in Heyet Vekile Riyasetine gönderdiği 13 Ekim 1923 tarihli telgraf. BCA. 30-18-1-1_7-37-11.

25 Tevfik Rüştü Bey'in Heyet Vekile Riyasetine gönderdiği 14 Ekim 1923 tarihli telgraf. BCA. 30-18-1-1_7-37-11.

26 Tevfik Rüştü Bey'in Heyet Vekile Riyasetine gönderdiği 14 Ekim 1923 tarihli telgraf. BCA. 30-10-0-0_121-864-5.

27 Tevfik Rüştü Bey'in Heyet Vekile Riyasetine gönderdiği 14 Ekim 1923 tarihli telgraf. BCA. 30-10-0-0_123-874-10.

istenmiştir. Ayrıca adliye müşaviri ve tapu memurluklarına şimdilik gerek olmadığı, tali komisyon işe başladıktan sonra ihtiyaç duyulursa, gereken memurların isteneceği bildirilmiştir.²⁸

Ankara, Muhtelit Mübadele Komisyonunun maddi ihtiyaçlarını karşılama yönünde adımlar atmış ve bu harcamaları da takip etmiştir. Muhtelit Mübadele Komisyonu hesabına İstanbul Defterdarlığı'ndan on bin lira, heyetin mesul muhاسبi Hayri Bey'e de iki bin lira olmak üzere toplam on iki bin lira verilmiştir. Ayrıca Muhtelit Mübadele Komisyonu emrine verilmek üzere de beş bin İngiliz lirası göndermiştir.²⁹ Fakat Tevfik Rüştü Bey, 26 Ekim 1923 tarihinde Heyet-i Vekile Riyasetine gönderdiği telgrafta, beş bin İngiliz lirasının gelmediğini, tali komisyonların işe başlamasının masrafları artırdığını, heyetin, talep edilen paranın gecikmesinden dolayı zor bir duruma düşeceğini yazmıştır.³⁰

Nihayet Tevfik Rüştü Bey, 10 Kasım 1923 tarihinde Başvekâletin gönderdiği beş bin İngiliz lirasını almış ve komisyonun emrine vermiştir.³¹

Muhtelit Komisyon Başkanı Ekstrand tarafından Başvekil İsmet Paşa'ya gönderilen 7 Temmuz 1924 tarihli telgrafta; Muhtelit Komisyon'un masraflarını karşılamak üzere mümkün olduğu takdirde elli bin dolarlık bir meblağın komisyon emrine gönderilmesi Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nden istemiştir. İsmet Paşa da Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun masrafları için elli bin dolar karşılığı doksan sekiz bin üç yüz yetmiş liradan, elli bin lirasını Osmanlı Bankası telgraf poliçesiyle göndermiş, kırk sekiz bin üç yüz yetmiş beş lirayı da posta ile yine Osmanlı Bankası vasıtasıyla göndermek için hazırlamıştır.³²

Muhtelit Mübadele Komisyonunun Çalışmalarına Başlaması

İsveçli tarafsız üye hariç diğer üyeler ile 7 Ekim 1923'de toplantılarına başlayan Muhtelit Mübadele Komisyonu, ilk toplantısında mübadele havalisini mıntıklara bölerek her mıntika halkının sevk tarihini tespit etmekle meşgul olmuştur.³³

Muhtelit Mübadele Komisyonu 9 Ekim 1923'te ikinci toplantısını yapmış, toplantıda komisyonun çalışma merkezinin neresi olacağı meselesi tartışılmıştır. Milletler Cemiyeti merkez olarak Selanik'i belirlemiş olmasına rağmen, Yunanistan çalışmaların Atina'da yürütülmesini

28 BCA. 30-10-0-0_121-864-11; Muhtelit Mübadele Komisyonunun muhasebe muamelelerini yapmak üzere süratle Atina'ya hareket etmesi lüzumu telgrafta Maliye Müfettiş Ziya Matlauddin Bey'e tebliğ edilmiştir. BCA. 30-10-0-0_121-864-1.

29 Tevfik Rüştü Bey'in Heyet Vekile Riyasetine gönderdiği 21 Ekim 1923 tarihli telgraf. BCA. 30-10-0-0_121-864-11.

30 Tevfik Rüştü Bey'in Heyet Vekile Riyasetine gönderdiği 26 Ekim 1923 tarihli telgraf. BCA. 30-10-0-0_121-864-12.

31 Tevfik Rüştü Bey'in Başvekâlete gönderdiği 10 Kasım 1923 tarihli telgraf. BCA. 272-0-0-14_76-27-10.

32 Muhtelit Komisyon Başkanı Ekstrand tarafından Başvekil İsmet Paşa'ya gönderilen 7 Temmuz 1924 tarihli telgraf ve Mübadele, İmar ve İskân Vekilinden Başvekâlete gönderilen 27 Temmuz 1924 tarihli tezkire. BCA. 30-10-0-0_121-864-24.

33 Tosik, *Tevfik Rüştü Aras'ın Siyasi Kişiliği*, s. 41.

istemiştir. Tevfik Rüştü Bey, Ankara'ya gönderdiği bir yazıda görüşlerini açıklamış, komisyonun çalışma merkezinin Atina olmasını istemiş, merkezin daimi olarak Atina'dan ayrılmasının Yunan Hükümeti'ne yapılan baskıların etkisini hafifleteceğini, Atina'dan uzak olarak her taraftan bilgi alınmasının daha da zorlaşacağını, merkezin Selanik'e naklinden ziyade, karma heyetin bütün heyetle veya kısmen lüzumu görülen mevkilere gidebileceğini, ayrıca Selanik'te dahi alt komisyon kurulacağını ve Hilal-i Ahmer heyetinin murahhasının orada bulunacağını beyan etmiştir.³⁴ Bazı kitap ve makalelerde, “Komisyonun çalışma merkezinin önce Selanik olarak belirlenmesine rağmen, Yunan Heyeti'nin görüşmelerin Atina'da olmasını, Türk Heyeti'nin veya hükümetinin ise Selanik'te yapılmasını talep ettiği” şeklinde bilgiler vardır.³⁵ Fakat bizzat görüşmeleri yürüten komisyonun başkanı olan Tevfik Rüştü Bey'in komisyon toplantılarının Selanik yerine Atina'da olmasını istediği ve bu isteğinin Ankara tarafından kabul edildiği anlaşılmaktadır.³⁶

Bu arada Muhtelit Mübadele Komisyonu çalışmalarını daha sistemli hale getirmek maksadıyla komisyon içerisinde birtakım alt komisyonlar oluşturmuştur. Bu alt komisyonlar ahalinin mübadelesi, emlak, emval ve eşyanın tasfiyesi muameleleri, vergi işleri meseleleriyle ayrı ayrı ilgilenecekti. Birinci ve ikinci alt komisyonların reisi Widding olup, birinci komisyonunda aza olarak Türk delegesi Hamdi Bey ve Yunan delegesi Canaginis; ikinci alt komisyonunda ise Türk delegesi İhsan Bey ve Yunanlı Pallis bulunmaktaydı. Üçüncü komisyon reisi ise İsveçli tarafsız aza olup, Türk delegesi olarak Seniyüddin Bey ve Yunan delegesi olarak Calvocoressi yer almaktaydı. Birinci alt komisyon bütün Makedonya'yı dolaşarak Müslümanların durumunu tetkik edecek, ikinci komisyon ise Müslümanlara uygulanan mezalimi, müsadere edilen emlak ve emvalin iadesi, evlerinden çıkarılanların tekrar buralara yerleştirilmeleri meseleleriyle ilgilenecekti.³⁷

Yine Muhtelit Mübadele Komisyonu, Müslümanların hayat ve mallarının muhafazasını temin ile nakillerine nezaret etmek üzere Selanik, Kandiye, Hanya, Drama ve Kavala'da beş tali komisyon tesis etmiş ve bu komisyonların başkanlığına tarafsız devletlerden birer kişi getirilerek üyelerden biri Türk ve diğeri Yunanlı olmak üzere çalışmalarını hızlandırmıştı. Tali komisyonların en önemli görevi bu bölgelerde nakle hazır olanların ve iç bölgelerden buralara gelenlerin nakli ile ilgilenecekti. 1924 yılı başında ise bu beş tali komisyonun başka Kozana,

34 Tevfik Rüştü Bey tarafından Heyet-i Vekile Riyaseti'ne 28 Ekim 1923 tarihinde gönderilen telgraf. BCA. 30-10-0_0_121-864-9.

35 bk. Cahide Zengin, *Türkiye ve Yunanistan Devletleri Arasında Mübadele Meselesi ve Kamuoyu (1918-1930)*, s. 113; Ercan Çelebi, “Türk ve Rum Ahalinin Mübâdelesine Dair Oluşturulan Komisyonlardan Muhtelit Mübâdele Komisyonu ve Faaliyetleri”, s. 115.

36 Tevfik Rüştü Bey, Selanik yerine Atina'yı tercih ederken, Selanik'te zaten bir tali komisyonun teşekkül etmekte olduğunu, Hilal-i Ahmer Heyeti temsilcisinin de Selanik'te bulunduğunu, dolayısıyla Selanik'te olan biteni kontrol altına alabileceklerini düşünmüş olabilir. Ayrıca komisyon merkezi Atina'da olursa, her türlü şikâyeti Yunan hükümetine vakit kaybetmeden ileterek hemen çözüm bulunabileceğini, Yunan hükümetinin baskı altına alınabileceğini, bu şekilde işlerin hızlı bir şekilde yürüyeceğini düşünmüş olabilir. Tevfik Rüştü Bey tarafından Heyet-i Vekile Riyaseti'ne 28 Ekim 1923 tarihinde gönderilen telgraf. BCA. 30-10-0_0_121-864-9.

37 Çelebi, “Muhtelit Mübâdele Komisyonu ve Faaliyetleri”, s. 116-117.

Kayalar ve Komotin'de de üç tali komisyon oluşturularak Mayıs 1924'ten itibaren çalışmalara başlamaları planlanmıştır.³⁸

Tevfik Rüştü Bey, Heyet-i Vekile Riyasetine gönderdiği 12 Ekim 1923 tarihli raporda, Tali Komisyon'da kıymetlerin takdirinin görüşülmeye başlandığını, Türk heyetinin görüşünü açıkladığını, emlak hususunda iki tarafın vaziyetinin birbirinden pek farklı olmadığını, bununla beraber Anadolu'daki Rum emval-i metrukesinin pek mühim bir kısmının yangınlarla yok olduğunu, bugün var olan binalar hakkında bin dokuz yüz on kayıtlarının altın farkı hesap edilmek suretiyle esas kabul edilmesini teklif ettiğini, arazi ve tütün tarlaları hakkında ise Türkiye'ye geleceklerin sahip oldukları miktarın, Rumların Türkiye'de sahip oldukları miktara nispetle hayli fazla olduğu kanaatiyle, bu konuda hükümet kayıtları yerine ekili arazi veya tütün tarlası ve sair hususiyetlerin nazar-ı itibara alınmasının kabulünün daha uygun olacağını beyan etmiş,³⁹ konuyla ilgili olarak Ankara'dan görüş istemiştir.

Tevfik Rüştü Bey, 13 Ekim 1923'te Ankara'ya gönderdiği telgrafta, Yunan delegelerin, bir buçuk milyon mülteci geldiğinden bahsederek, elli altmış binden fazla mültecinin çadırlarda ve sokaklarda bulunduğunu, mübadelenin bu sene içinde süratle tamamlanması gerektiğini ısrarlı bir şekilde talep ettiklerini belirterek prensip olarak 1924 senesi Mayıs ayına kadar yerlerinden, yurtlarından çıkmış olup Selanik'te toplanan yirmi bine yakın sığınacak yeri olmayan Langaza, Avrathisar ve civarı ahalisinin naklinin kararlaştırıldığını bildirmiştir.

Aynı zamanda yüz bin nüfus civar mıntıka ahalisinin mübadelelerinin de gelecek sene Mayıs'ına ertelenmesinin uygun görüldüğünü, Türkiye'ye nakli kararlaştırılanlar için de tali komisyonların oralarda derhal teşkil edileceğini ve mübadelenin bu komisyonların teşkilinden sonra ve gözetimleri altında yapılacağını eklemiştir.

Kışın ve ilkbahar mevsimlerinin uygun olmayan zamanlarında sevkiyat yapılmayacaktı.

Muhtelit Mübadele Komisyonunun toplantılarında tarafsız ülkelerin temsilcileri genellikle Türk heyetiyle beraber hareket etmiş, Yunan delegeleri de alınan kararlara uymuşlardır.

Tevfik Rüştü Bey'e göre; bu sene içinde nakli söz konusu olan mıntıkanın seçilmesi önemlidir ve hızla yapılmalıdır. Bu konuda iki ihtimal vardır:

1 – Kayalar ve Florine mıntıkasının nakli ki, gerek Yunanistan'da sahile en uzak olan bu mıntıkadan halkın kışa yakın olan bir mevsimde nakline başlanması ve gerek Türkiye'de iktisadi vaziyetleri gereği kendilerine ayrılacak yerlere mevcut şartlar içinde sevkleri faciaya sebep olabilir.

2 – Türkiye'nin iktisadi ihtiyaçlarına göre gelecek muhacirlerin yerleştirilmesi görüşü daha tercih edilebilir görünüyor.

38 Cahide Zengin, *Türkiye ve Yunanistan Devletleri Arasında Mübadele Meselesi ve Kamuoyu (1918-1930)*, s. 115; Çelebi, "Muhtelit Mübâdele Komisyonu ve Faaliyetleri", s. 119.

39 Tevfik Rüşdü Bey'den Hey'et-i Vekile Riyasetine gönderilen 12 Ekim 1923 tarihli rapor. BCA. 30-10-0-0_123-876-9.

İkincisi olduğu takdirde Selanik'te yersiz bir şekilde duran 20.000 kişinin Tekirdağ'a, Drama ve Kavala ahalisinin kısmen İzmir ve ekseriyetle Samsun ve havalisine, Giritlilerin de yer varsa Ayvalık'tan başlayarak Antalya, Mersin ve havalisine kadar Akdeniz sahillerine yerleştirilmeleri uygun görülmektedir.⁴⁰

Tevfik Rüştü Bey, Ankara'dan cevap gelmezse ikinci şıkkı kabul edeceğini belirtiyor.

Tevfik Rüştü Bey'in, Muhtelit Mübadele Komisyonu Üyeleriyle ve Yunanistan Hükümeti Temsilcileri ile İlişkileri

Tevfik Rüştü Bey, Muhtelit Mübadele Komisyonu toplantılarında Yunan heyeti üzerinde bir baskı oluşturmuş, hep onları kendilerini savunur durumda bırakmıştır. Tarafsız ülke üyelerini de kendi yanına çekmeye çalışmıştır.

Tevfik Rüştü Bey, Muhtelit Mübadele Komisyonunda Yunan delegeleri ve hükümet yetkililerini, mübadeleye tabi halka uygulanan baskı ve mallarına el koyma işlerinin devam ettiği noktasında sık sık uyarılmış,⁴¹ kendisine ulaşan şikâyetleri iletmış, bunların önlenmesini istemiş, aksi takdirde görüşmelere devam etmenin mümkün olmayacağını bildirmiştir.⁴²

Yunan hükümeti yetkilileri ise gerekli tedbirleri alarak sorumluları cezalandıracağını, her şeyin yoluna gireceğini açıklamıştır. Muhtelit heyetteki Yunan temsilciler ise mukaveleye aykırı bütün hareketleri yasakladıklarını ve mukavelenin tamamıyla uygulandığını ileri sürmüşlerdir.⁴³

Tevfik Rüştü Bey, Muhtelit Mübadele Komisyonu'nda Yunan Heyeti Reisi Papas ile sık sık görüşerek problemleri çözmeye çalışmıştır. Mösyö Papas ve arkadaşlarının ilk günden beri uyuşmazlıkları ortadan kaldırmaya niyetli olduklarını ve gösterilen iyi niyetten memnun olduklarını belirtmiştir.⁴⁴

Tevfik Rüştü Bey, Atina'daki Yunanistan hükümeti yetkilileriyle de iyi ilişkiler kurmuştur. Türkiye'ye maslahatgüzar olarak atanan Polinis'in, Türk-Yunan dostluğunun tesisi ve geliştirilmesi taraftarı olduğunu ve Ankara'da kendisine ev bulunması noktasında da yardımını istediğini yazmıştır. Hariciyeye hitaben yazdığı diğer bir telgrafta da eski Osmanlı Hükümeti mebuslarından ve gazete sahiplerinden bazılarının kendisini ziyaret ettiklerini, hepsinin Türk-Yunan dostluğundan bahsettiklerini ve buradaki hallerinden şikâyet ettiklerini bildirmiştir.

---

40 Tevfik Rüştü Bey'in, Heyet-i Vekile Riyasetine 13 Ekim 1923 tarihinde Atina'dan gönderdiği rapor. BCA. 30-10-0-0_123-874-6.

41 Tevfik Rüştü Bey, Hariciye ve İmar ve İskân Vekâletine hitaben yazdığı 26 Ekim 1923 tarihli telgraf. BCA. 30-10-0-0_121-864-12.

42 Atina'da Tevfik Rüştü Bey tarafından Heyet-i Vekile Riyasetine 13 Ekim 1923 tarihinde gönderilen rapor. BCA. 30-10-0-0_123-876-9.

43 Tevfik Rüştü Bey'in 27 Ekim 1923 tarihinde Başvekâlete gönderdiği telgraf. BCA. 272-0-0-14_76-27-10.

44 Tevfik Rüştü Bey'in Heyet-i Vekile Riyasetine 13 Ekim 1923 tarihinde gönderdiği rapor. BCA. 30-10-0-0_121-864-4.

Tevfik Rüştü Bey, Yunan Başbakanı Gonatas ile 10 Kasım'da görüşmüştür. Tevfik Rüştü Bey, Türk hükümetinin mukavele hususundaki düşüncelerini iletmiş, Türk heyetinin bu şartlarda işine devam etmesinin artık mümkün olmadığını söylemiştir. Yunan Başbakanı Gonatas, pek çok mültecinin Yunanistan'a gelmesinden kaynaklanan sıkıntıların kati surette ortadan kaldırılacağını, bütün yolsuzluklara son verileceğini, Muhtelit Mübadele Komisyonu kararlarının kesin olarak uygulanacağını beyan etmiş, iki komşu hükümet arasında dostane ilişkilerin gelişmesine taraftar olduğunu belirtmiştir.

Tevfik Rüştü Bey, ayrıca Yunan Hükümeti'ne bir de nota vermiştir. Bu nota özetle şöyledir:

Lozan Muahednamesinin tasdikinden ve hatta muhtelit mübadele komisyonunun me-saisine başlamasından sonra Müslümanlara ait malların zabt ve müsaderesi ve mes-kenlerin cebren tahliyesi gibi mübadele mukavelesi hükümlerine aykırı haller ve diğer çeşitli haksızlıklar Yunanistan'ın her tarafında sürekli devam etmekte ve bu ahval ni-hayet bulmak şöyle dursun günden güne daha endişe verici bir mahiyet kazanmaktadır. Türk Hükümeti bu olayları öğrendiği günden beri hükümet-i kraliye nezdinde düvel-i muazzama aracılığıyla fakat faydası olmayan protestodan geri durmamıştır.

Türk heyet-i Murahhası, yüzlerce vaka ve Yunan Hükümeti'nin mukavele ahkâmıyla tevili zor emirlerini ve talimatlarını zikrederek bu mukaveleyi ihlal eden ahval hak-kında Yunan heyet-i Murahhasının çeşitli defalar – evvela şifahen ve sonradan iki defa yazılı – dikkatini çekti. Ve durumu bir umumi toplantıda müzakere konusu yaptı.

Muhtelit Mübadele Komisyonu mukavele ahkâmına aykırı olan bu fiilleri tasvip etme-yerek bunların süratle düzeltilmesi lüzumunu kabul etmişti.

O günden beri hiçbir iade ve düzeltme haberi alınmamış, bilakis bir takım yeni müsa-dereler ve şiddetli tedbirler evvelkilere eklenmekte, Yunanistan'daki Müslümanların vaziyeti kötüleşmektedir.

Diğer taraftan komisyonun izni olmaksızın Yunanistan dışına kimsenin gitmesine izin verilmemesi hakkında ittifakla alınan karara rağmen, binlerce Müslüman komisyonun bilgisi haricinde Yunanistan'ı terke mecbur kalmıştır. Bu muhacirler Türkiye'ye acıma-cak bir halde iltica etmişlerdir.

Vaktiyle çare bulunmadığı takdirde bu ahvalin bu kış esnasında mübadeleye tabi Türk-lerin mahvolmasına sebep olacağından şüphe etmemek gerekir. Türk heyet-i Murah-hası mübadele sözleşmesinin bölünmez bir bütün olduğunu ve Cumhuriyet Hükü-meti'nin kendi hesabına bütün hükümlerini tatbik etmekte olduğunu bu sözleşmenin hiçbir maddesine riayetsizliği kabul edemeyeceğini ilave etmeyi vecibe sayar.⁴⁵

Tevfik Rüştü Bey, mübadeleye tabi bölgelerdeki idareciler hakkında da şikâyetlerde bulunmuştur. Yunan heyetinden cemaat ve vakıf işlerini karıştıran Selanik ve Kavala müftülerinin azlını ve usulüyle İslamlar tarafından münasiplerinin seçilmesini istemiştir.⁴⁶

45 Tevfik Rüştü Bey'in 11 Kasım 1923 tarihinde Başvekâlete gönderdiği telgraf. BCA. 272-0-0-14_76-27-10.

46 Tevfik Rüştü Bey'in 1 Aralık 1923 tarihinde Başvekâlete gönderdiği telgraf. BCA. 30-10-0-0_123-876-8.

Makedonya'daki Yunan baskısının artması üzerine Müslüman halkın şikâyetleri de çoğalmış, Tevfik Rüştü Bey, Makedonya ahvaline ait öğrendiği bazı şikâyetlerden bahseden bir mektubu Yunan heyeti reisine vermiş,⁴⁷ bu şikâyetlerden henüz hükümetine bilgi vermediğini, gereğinin acilen yapılmasını, bundan sonra bu tür hadiselerin tekrarına meydan verilmemesini istemiştir. Papas mektuba verdiği cevapta, her türlü kötü hareketin kesin olarak durdurulduğunu, münferit ve küçük memurları uygunsuz davranışlarından ortaya çıkan yolsuzlukları önleyeceğini ve sorumluların cezalandırılacağını taahhüt etmiştir.⁴⁸

Aralık ayı başlarında, komisyon toplantılarının birinde, Yunan heyeti reisi, memleketi terk etmiş veya sonradan terk edecek mübadeleye tabi Rumların menkul ve gayr-ı menkul mallarının tasfiyesinin muhtelit komisyona ait olduğunu ve bugün Türkiye'de hala satış muamelesinin devam ettiğini ileri sürmüştür.

Tevfik Rüştü Bey, Türkiye'yi terk eden Rumlara ait malların muahedenin tasdikinden evvel yürürlükte olan emval-i metruke kanunu gereğince, hükümetin malları arasına girdiğini, dolayısıyla hükümetin halen kendi mallarını sattığını, mukavelenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren Türkiye'de mübadeleye ait hususlarda sözleşmenin yürürlükte olduğunu söylemiştir.

Tevfik Rüştü Bey, hükümetin emval-i metrukenin satışında haklı olmasına rağmen, şimdilik bundan vazgeçmesini, komisyonun, tasfiyeye başlamak üzere İzmir'e tali komisyon gönderebileceğini, bu hususun dikkate alınmasını istemiştir.⁴⁹

Tevfik Rüştü Bey, Atina'da bulunduğu süre içinde Yunanistan'ın eski ve yeni idarecileri ile görüşmeye devam etmiştir. 19 Şubat 1924 tarihinde Başvekâlete gönderdiği telgrafta, Atina'daki temaslarından bahsetmiş, Atina'da hürmetkârane ve samimi bir şekilde karşılandıklarını, Başbakan Mösyö Kafandaris ile görüştüğünü, Kafandaris'in menfaatleri ortak olan iki hükümet ve millet arasında kuvvetli bir dostluğun tesisine taraftar olduğunu söylediğini bildirmiştir.

Tevfik Rüştü Bey, Atina'da eski Başbakan Venizelos ile de görüşmüştür. Venizelos, iktidarda olmadığını, ama mübadele işinde yardım için her zaman nüfuzunu kullanmaya hazır olduğunu

47 Makedonya'daki Müslümanların taşınmasından önce bölgeye giderek incelemelerde bulunan Muhtelit Mübadele Komisyonu üyelerinden Hamdi Bey, bölgedeki Müslümanların yaşadığı dramı anlatmıştır. Garbi Makedonya'da halk, sefalet ve soygunculuk yüzünden perişan olmuş, ellerindeki servetleri soygunlarla alınmış, çok az kısmında para ve değerli eşya kalmıştır. Emlak, hayvan ve arazilerinin çoğunluğuna müsaderle ile el konularak Rum mültecilerin eline geçmesi sağlanmıştır. Ahırlarda ve karanlık yerlerde çok zor vaziyette yaşamak zorunda kalan Türkler, Yunan hükümetinin zorla vergi tahsilatı gibi uygulamalarına da maruz kalmışlardır. bk. İbrahim Erdal, *Mübadele Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923 – 1925*, IQ Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul 2012, s. 113, 114; Erzincan Mebusu ve Muhtelit Mübadele Komisyonu Azasından Hamdi Bey'in Atina, Selanik, Drama ve Kavala Seyahati ve mübadeleye tabi Türklerin vaziyeti hakkındaki raporu için bk. BCA. 272-0-0-12_40-43-15. Bu raporun ayrıntılı bir değerlendirmesi için bk. Mevlüt Yüksel, "İşkân-ı Aşâir ve Muhacirin Umûm Müdürlüğünden Berlin Büyükelçiliğine Mehmet Hamdi (Arpağ) Bey", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S 64, (Haziran 2020), s. 485-526.

48 Tevfik Rüştü Bey'in 2 Aralık 1923 tarihinde Başvekâlete gönderdiği 68 numaralı telgraf. BCA. 30-10-0-0_123-876-6.

49 Tevfik Rüştü Bey'in 5 Aralık 1923 tarihinde Başvekâlete gönderdiği 81 numaralı telgraf. BCA. 30-10-0-0_123-876-9.

beyan etmiştir. Bunun üzerine Tevfik Rüştü Bey, Selanik Valisi Mösyö Lamberos'u kendisine şikâyet etmiş, Yunan Hükümeti tarafından Selanik'e tayin edilen ve Türkiye'nin kabul etmediği müftüyü, talebimize rağmen değiştirmedini söyleyerek Lamberos'un görevden alınması konusunda desteğini istemiştir. Venizelos da bu konuda yardımcı olacağını söylemiştir. Tevfik Rüştü Bey, Venizelos'un Türkiye ile sıkı ve kuvvetli dostluğa taraftar olduğunu ve bunu her vesile ile göstermek istediğini de telgrafında bildirmiştir.⁵⁰

Tevfik Rüştü Bey, Muhtelit Mübadele Komisyonu'nda bulunan tarafsız devletlerin temsilcileriyle de iyi ilişkiler kurmuştur. Komisyonunda bulunan tarafsız devletlerin temsilcilerinin iyi niyetli olduklarını ve her iki tarafa da eşit muamelede bulduklarını, bunun Türkiye'nin lehine olduğunu, komisyonun ilk toplantısında umumi kâtip meselesini hallettiğini, bu iş için çok muktedir olduğu söylenen Danimarkalı bir adayın seçildiğini beyan etmiştir.⁵¹

Tevfik Rüştü Bey, komisyonun tarafsız reis ve üyeleriyle yakından ilgilenmiş, onları çaya davet ederek Müslüman muhacirlerin yaptıkları şikâyetler konusunda düşüncelerini öğrenmeye çalışmıştır. Tevfik Rüştü, bu üyelerin Türk tarafının haklılığını teslim ettiklerini, kendilerinin de bu yapılanlardan ıstırap duyduklarını, olayların bu şekilde devam etmesine müsaade etmeyeceklerini beyan ettiklerini söylemiştir. Komisyonun tarafsız üyelerini Türk tarafının görüşlerine yakınlaştırmaya çalışmış, Muhtelit Mübadele Komisyonunu sözleşmeye aykırı hareket edildiği ve alınan kararların uygulanmadığı konusunda uyararak şikâyet dilekçeleri vermiştir. Bu baskılar sonucu, heyetlerin Yunanistan içlerinde teftişe çıkması sağlanmış, böylece heyetler olan biteni yakından görüp fikir sahibi olmuşlardır.

Mübadillerin İçinde Bulunduğu Durumu Anlatan Telgraflar

Tevfik Rüştü Bey bazı telgraflarında, mübadeleyi bekleyen bölgelerdeki halkın durumundan da bahsetmiştir. Mübadele için bekleyen bölgelerde, en fazla ıstırap çeken ve muhtemel bir kıtlığa maruz olan mıntıkanın Kayalar ve Kozana tarafları olduğunu beyan etmiştir. Bunların sevkleri iktisadi sebeplerden dolayı tehir edilmiştir.⁵²

Aslında mübadillerin içinde bulunduğu durumu anlatan, neler çektiklerini gösteren en önemli belge, Muhtelit Mübadele Komisyonunun incelemeler yapmak için gönderdiği heyetin

50 Tevfik Rüştü Bey'in 19 Şubat 1924 tarihinde Başvekâlete gönderdiği 103 numaralı telgraf. BCA. 30-10-0-0_121-864-23; Ercan Çelebi, "Muhtelit Mübâdele Komisyonu ve Faaliyetleri", s. 116.

51 Tevfik Rüştü Bey'in Heyet-i Vekile Riyasetine 13 Ekim 1923 tarihinde gönderdiği rapor. BCA. 30-10-0-0_121-864-4.

52 Tevfik Rüştü Bey tarafından Başvekâlete gönderilen 7 Kasım 1923 tarihli telgraf. BCA. 30-10-0-0_123-875-13; Tevfik Rüştü Bey, 6 Aralık tarihli telgrafında, Selanik civarındaki izlenimlerini anlatmıştır. Selanik'te nakli kararlaştırılanların yirmi bin kişi olarak tespit edilmesine rağmen, bu sayı sürekli olarak artmıştır. Selanik civarından ve Vodine'den muhacirler Selanik'e gelmişler ve Selanik'teki harekete hazır muhacir sayısı, sevk edilen yedi bin kişinin dışında yirmi üç bini kişiyi aşmıştır. Yunan hükümetinin muhacirlere kötü davranmasından dolayı bu sayı artmıştır. Tevfik Rüştü Bey'in 6 Aralık 1923 tarihinde Başvekâlete gönderdiği telgraf. BCA. 30-10-0-0_123-876-12.

hazırladığı rapordur. Muhtelit Mübadele Komisyonu üyelerinden seçilmiş bir heyet, Atina, Selanik, Drama ve Kavala bölgelerini gezmiş, komisyonun Türk temsilcisi Hamdi Bey, mübadeleye tabi Türklerin vaziyetini ortaya koyan bir rapor hazırlayarak Tevfik Rüştü Bey'e vermiştir.

Hamdi Bey'in raporu, Yunanistan'da mübadeleye tabi Türklerin içler acısı durumunu gözler önüne sermektedir. Selanik'te, Florina'da, Surviç'te, Kayalar'da, Türk muhacirler penceresiz, zemini çamurlu ahırlarda, hayvan gübresi konulan bodrumlarda kalmışlar, sokaklarda yaşamışlar, Rum çeteleri tarafından sık sık soyulmuşlar, Yunan yetkililerin işkencelerine maruz kalmışlardır.

Yunan Hükümeti, Türklere ait çok sayıda hayvana, eşyaya, araziye, dükkâna, evlere ve mala el koymuş, Yunan askerlerinin zorla el koyduğu Türklerin evlerine Rum muhacirlerini yerleştirilmiş, bu yüzden Türkler ya sokaklarda ya da ahır ve samanlık gibi yerlerde yaşamak zorunda kalmışlardır. Türklerin mallarına Yunan Hükümeti tarafından el konulmaya devam edilmiş, hiçbir yerde iade işlemi gerçekleşmemiştir. Türkler, Yunan Hükümeti'nin Rumların kullanımına verdiği ev, mağaza ve çiftlik gibi emlaktan kira alamamışlardır.⁵³

Tevfik Rüştü Bey, bu rapordaki bilgilere dayanarak, komisyondaki toplantılarda Yunan heyetini ve hükümetini mübadele sözleşmesindeki hükümleri uygulamaya davet etmiş, el konulan mal ve eşyanın iadesini isteyerek bu tür muamelelere son verilmesini talep etmiştir.

Tevfik Rüştü Bey'in Mübadele ve Nakillerle İlgili Önerileri

Tevfik Rüştü Bey, Muhtelit Mübadele Komisyonunun Türk heyetinin başkanı sıfatıyla, yapılan toplantılarla ilgili olarak sık sık Ankara'ya bilgi vermiş ve bazen de önerilerde bulunmuştur.

Muhtelit Mübadele Komisyonu mübadelenin gerçekleşeceği mıntıkları kararlaştırmış, gereken beyannameleri bastırıp hazırlamış, tali komisyonları görev yerlerine göndermiş, nakliyat hazırlıklarıyla uğraşmıştır. Komisyon, Türkiye'ye göç etmek için Selanik limanına yığılan halkın içinde bulunduğu durumu, mübadele hükümlerine aykırı görmüştür. Tevfik Rüştü Bey, Muhtelit Mübadele Komisyonu toplantısında bu durumu protesto etmiştir. Muhtelit Mübadele Komisyonu çalışmalarına başladıktan sonra durumu kontrolü altına almış, Selanik'te toplanan halka yeni katılımları önlemiştir. Komisyon, Selanik'ten nakledilecek muhacirlerin sayısını yirmi bin olarak kaydetmiş, bunlardan usulüne uygun olarak beyannameleri alınanların, tali komisyonlar vasıtasıyla nakillerinin yapılmasını kararlaştırmıştır. Komisyon, mayıs ayına kadar nakli kararlaştırılan mıntıkalandaki halkın sayısını en fazla yüz elli bin olarak tahmin etmektedir ve bunların ancak üçte ikisinin nakledilebileceği kanaatindedir. Çünkü, henüz hazırlıklar bitmemiş ve nakliyata başlanamamıştır. Tevfik Rüştü Bey, 17 Kasım 1923'te Selanik'te beş bin kişinin göç için hazırlandığını, bu muhacirlerin Tekirdağ'a gönderileceğini ve bunların iskânı

53 BCA. 272-0-0-12_40-43-15. Bu raporun ayrıntılı bir değerlendirmesi için bk. Mevlüt Yüksel, "İşkân-ı Aşâir ve Muhacirin Umûm Müdürlüğünden Berlin Büyükelçiliğine Mehmet Hamdi (Arpağ) Bey", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, s. 64, (Haziran 2020), s. 485-526.

için gerekli izinlerin verilmesini istemiştir. Tevfik Rüştü Bey, ayrıca Selanik ve Girit'teki tali komisyonlardan, sevkiyat için kaç vapura ihtiyaçları olduğunu, vapurların hangi tarihte, nereye hareket etmeleri gerektiğini sormuştur.⁵⁴

Muhtelit Mübadele Komisyonu 7 Ekim 1923 tarihinde göreve başladıktan sonra bilgisi dışında sevkiyata izin vermemiştir. Hatta komisyon göreve başlamadan önce yapılan sevkiyatla ilgili Yunan hükümeti ve komisyon nezdinde protestoda bulunmuştur. Yunan hükümeti, komisyonun bilgisi dışında kimsenin gitmesine izin vermediğini, çıkan karışıklıklardan dolayı başarılı olamadıklarını, fakat bundan sonra bu tür olayların olmasına izin vermemekte kararlı olduklarını açıklamıştır.⁵⁵

Tevfik Rüştü Bey, özellikle Batı Makedonya'daki halkın durumunu gördükten sonra mübadele programında değişiklikler yapılmasını Ankara'ya önermiş, nispeten iyi durumda mübadeleyi bekleyenlerin yerine, aç, açık, sefalet içinde bulunanların öncelikli olarak naklinin yapılmasını istemiştir. 5 Aralık 1923 tarihli telgrafında, Batı Makedonya'da bulunan otuz kırk bin kişinin çok zor durumda olduklarını, Selanik civarında da nakli kararlaştırılan yirmi bin kişinin dışında on-on beş bin kişinin aynı vaziyette bulduklarını, nakli kararlaştırılan Girit, Drama ve Kavala bölgesinde, komisyonların kıymet takdiri için halen daha incelemelerini yapamadığını, tasfiye muamelelerinin başlamadığını belirterek bu dönem için kararlaştırılan mübadele şeklinin ve nakil kararının değiştirilmesini önermiştir.⁵⁶

Tevfik Rüştü Bey'in önerisi, Drama ve Kavala mıntikasından, bu dönem için Sarışaban ve Drama civarındaki köylülerden yalnız otuz kırk bin kişinin nakledilmesi ve geri kalanların naklinin gelecek döneme ertelenmesidir. Girit'te de nakline başlanan muhtaç kesimin ve memleketlerinde kalmalarında bir fayda olmayanların nakledilmesi, geri kalanların naklinin ertelenmesi uygun olacaktır. Bu suretle, her türlü mal ve mülkünü kaybetmiş olanlarla, iktisadi olarak bir an önce Türkiye'ye nakli gereken muhacirleri kurtarmak mümkün olacaktır. Ayrıca nakledilenlerin toplam sayısında da bir değişme olmayacaktır.⁵⁷ Kayalar ve Kozana havalisindeki otuz kırk bin kadar muhacirin hemen Türkiye'ye naklini teklif etmiştir.

Muhtelit Mübadele Komisyonunun Çalışmalarına Yapılan Eleştiriler

Ankara'da, TBMM'de Atina'da toplanan Muhtelit Mübadele Komisyonunun faaliyetleri ciddi bir şekilde takip edilmiş, bazı icraatları eleştirilmiştir. Mecliste Menteşe Mebusu Şükrü Bey, Atina'da toplanan Muhtelit Mübadele Komisyonunun bazı icraatına dair şifahi bir takrir vermiştir. Şükrü Bey takririnde:

54 Tevfik Rüştü Bey'in 17 Kasım 1923 tarihinde Başvekâlete gönderdiği 59 numaralı telgraf. BCA. 272-0-0-14_76-27-10.

55 Tevfik Rüştü Bey'in 11 Kasım 1923 tarihinde Başvekâlete gönderdiği telgraf. BCA. 272-0-0-14_76-27-10.

56 Tevfik Rüştü Bey'in 5 Aralık 1923 tarihinde Başvekâlete gönderdiği telgraf. BCA. 30-10-0-0_123-876-10.

57 Tevfik Rüştü Bey'in 5 Aralık 1923 tarihinde Başvekâlete gönderdiği 81 numaralı telgraf. BCA. 30-10-0-0_123-876-10.

1 – Girid ve Midilli Türklerinin emval ve emlaki tespit edilmeden derhal nakillerine, 2 – Selanik’te toplanmış muhacirlerle, Drama ve Kavala havalisindeki yüz binden fazla Müslümanın Mayıs’a kadar Türkiye’ye nakil ve tehcirine, 3 – Makedonya’nın en kesif Türk kitlesini ihtiva eden kırk bin nüfus miktarındaki Kayalar ahalesinin bu sene o havalide ziraat olmadığı bahanesiyle nakil ve tehcirlerine, 4 – Nakledilecek muhacirlerin emval-i menkulelerinin ve hayvanlarının nakline engel olduğu için hayvanların ve emval-i menkûlenin mahallinde satılmasına, 5 – Muhacirlerin münhasıran Yunan vapurlarıyla nakline karar verildiği, bundan başka Müslümanların göçünü çabuklaştırmak için Yunanlıların Türkler hakkındaki zulüm, baskı ve öldürme hadiselerini şiddetlendirdikleri gazetelerdeki neşriyattan anlaşıldığını

beyan ederek, bu tarz icraatın olup olmadığı ve tatbik edilip edilmediğini sorgulamakta ve Hariciye Vekilinin şifahen ve acele olarak cevap vermesini istemektedir.⁵⁸

Muhtelit Mübadele Komisyonunun faaliyetleri ile ilgili basında da eleştiri yazıları çıkmıştır. Çıkan eleştiriler üzerine Yunanistan’da bulunan heyet üyeleri, eleştirilerin haksız olduğunu, zorluklar içinde bu vazifeyi yaptıklarını belirtmiş, işin öneminin farkında olduklarını ve bu işin hemen bir iki gün içinde bitecek bir şey olmadığını beyan etmişlerdir. Muhtelit Mübadele Komisyonunun en önemli asli görevi, mübadillerin ayrıldıkları yerde bırakacakları malların kıymetinin takdiri hususuydu. Bu husus, Türk ve Yunan devletlerinin olduğu kadar mübadilleri de birinci derecede ilgilendiren en hayati işlemdi.⁵⁹

Mübadele Komisyonunun Bilgisi Dışında Ülkeye Giren Göçmenler

Muhtelit Mübadele Komisyonunun göreve başlamasına rağmen, Yunanlılar Müslüman ahaliye karşı mezalim ve baskıya devam etmişler, ülkeye her gün muhtelit komisyonun bilgisi dışında yüzlerce sefil ve perişan aile gelmeye devam etmiştir. Yunanlıların anlaşmalara ve mukavelelere aykırı olarak Müslüman halka baskıya devam ettikleri, mallarını ve mülklerini bırakarak ülkeyi terk etmeye zorladıkları anlaşılmaktadır.⁶⁰

58 Menteşe Mebusu Şükrü Bey tarafından TBMM’ye 7 Kasım 1923 tarihinde Muhtelit Mübadele Komisyonunun bazı icraatına dair verilen şifahi takdir. BCA. 30-10-0-0_6-32-12.

59 Cahide Zengin, *Türkiye ve Yunanistan Devletleri Arasında Mübadele Meselesi ve Kamuoyu (1918-1930)*, s. 114; Tevfik Rüştü Bey, Muhtelit Mübadele Komisyonunun faaliyetlerini kamuoyuna daha iyi duyurabilmek için komisyonun yanında Anadolu Ajansı’ndan bir muhabirin olmasını faydalı bulmuş, *Vatan* gazetesi adına Atina’da bulunan Lütfü Bey’in ajans adına memur edilmesini Ankara’dan istemiştir. Tevfik Rüştü Bey tarafından Heyet-i Vekile Riyasetine 13 Ekim 1923 tarihinde gönderilen rapor. BCA. 30-10-0-0_121-864-4; Tevfik Rüştü Bey, bir taraftan da Muhtelit Mübadele Komisyonunun faaliyetleriyle ilgili olarak, Atina’dan Türkiye’deki gazetelere haberler göndermiştir. İzmir’e hareket eden murahhas kâtibine yazdığı bir telgrafi heyet nezdindeki muhabir imzasıyla muhabirin gazetesine yayınlanmak üzere göndermiştir. Tevfik Rüştü Bey tarafından Heyet-i Vekile Riyasetine, Hariciye Nezaretine ve İmar ve İskân Vekâletine hitaben yazılan 24 Ekim 1923 tarihli telgraflar. BCA. 30-10-0-0_123-875-3.

60 Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti Vekili Mustafa Necati Bey’den İcra Vekilleri Heyeti Riyasetine gönderilen 28 Ekim 1923 tarihli tezkire. BCA. 30-10-0-0_123-875-4.

Muhtelit Mübadele Komisyonunun bilgisi dışında Türkiye'ye farklı yollardan muhacirler gelmeye devam etmiştir. Muhtelit Mübadele Komisyonu, Midilli ve Samsun nakliyatı için emri vaki kabul etmekle yetinmiş, fakat aynı zamanda nakliyatın uygun şartlar altında yapılmasını ve mahalli hükümetlerin bu konuda bir rapor düzenleyip göndermesini istemiştir.

Komisyon, bundan sonra bilgisi dışında nakliyat yapılmamasını ve sözleşmenin gerektirdiği şekilde mübadeleyi kendisinin tanzim edeceğini açıklamıştır.

Tevfik Rüştü Bey'in 11 Kasım 1923 tarihinde Başvekâlete gönderdiği telgraftan anlaşıldığına göre, Muhtelit Mübadele Komisyonunun bilgisi dışında muhacirler, Sırbistan Makedonya'sından gelip Yunanistan üzerinden Türkiye'ye geçmektedirler. Tevfik Rüştü Bey, bu duruma müdahale etmiş, Yunan heyetinden Sırbistan ve Bulgaristan'dan Türkiye'ye gitmek üzere yola çıkan muhacirlerin Yunanistan toprağından geçmesine engel olunmasını istemiştir.

Yunan Hükümeti de Sırbistan'da bulunan şebhenderini, bundan sonra bu gibi muhacirlerin Yunanistan'a geçmemesi hususunda uyarılmış, böylece Sırbistan ve Yunanistan yoluyla Türkiye'ye göç yolu kapatılmaya çalışılmıştır.⁶¹

Sonuç

Tevfik Rüştü Bey, Muhtelit Mübadele Komisyonunun Atina'daki faaliyetleri sırasında, mübadele mukavelenamesinin uygulanmasını dikkatle takip etmiş, Tali komisyonların kurulmasını sağlayarak, mübadelenin sözleşmeye uygun olarak düzenli bir şekilde yapılmasına yardımcı olmuştur. Tevfik Rüştü Bey, Komisyonun bütün Yunanistan dâhilinde incelemeler yapmasını sağlayarak, Yunanistan'da mübadeleye tabi Türklerin içler acısı durumunu heyetlerin raporlarıyla gözler önüne sermiş, mübadele programında değişiklikler yapılmasını Ankara'ya önermiş, mübadele ile ilgili şartlar yerine getirilmeden muhacir sevkine izin vermemiştir. Mübadelenin imkân derecesinde düzenlenmesini, yavaş yavaş olmasını temin etmiş, nispeten iyi durumda bekleyenlerin yerine, aç, açık, sefalet içinde bulunanların öncelikli olarak naklinin yapılmasını sağlamıştır.

Muhtelit Mübadele Komisyonunun toplantılarında tarafsız ülkelerin temsilcilerini etkisi altına almış, onların genellikle Türk heyetiyle beraber hareket etmesini sağlamıştır. Yunan heyeti üzerinde bir baskı oluşturmuş, mübadeleye tabi halka uygulanan baskı ve mallarına el koyma işlerinin devam ettiği noktasında sık sık uyarılmış, kendisine ulaşan şikâyetleri iletmış, bazen nota vermiş, hep onları kendilerini savunur durumda bırakmıştır.

Tevfik Rüştü Bey, Atina'da bulunduğu süre içinde Yunanistan'ın eski ve yeni idarecileri ile iyi ilişkiler kurmuş, Atina'da olan biteni bütün ayrıntılarıyla Ankara'ya aktarmıştır. Daha sonra iki ülke arasında gelişecek dostane ilişkilerin gelişmesinin zeminini hazırlamıştır.

61 Tevfik Rüştü Bey'in 11 Kasım 1923 tarihinde Başvekâlete gönderdiği telgraf. BCA. 272-0-0-14_76-27-10.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri*

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Araştırma ve İnceleme Eserler

Aghatabay, Zengin Cahide, *Mübadelelerin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923 – 1930*, Bengi Yayınları, İstanbul 2009.

Ağanoğlu, Yıldırım, *Bir Tasfiye ve Örtülü Sürgün Metodu Olarak Balkanlar'dan Türkiye'ye Göçler (1923-2004)*, Kızılay Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2023.

Ağanoğlu, Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanların Mâkus Talihi Göç*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2001.

Arı, Kemal, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 2. bs., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

Çelebi, Ercan, "Türk ve Rum Ahalinin Mübâdelesine Dair Oluşturulan Komisyonlardan Muhtelit Mübâdele Komisyonu ve Faaliyetleri", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, C 8 S 1, (2006), s. 107-120.

Erdal, İbrahim, *Mübadele Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2018.

Sarinay, Yusuf, "Türk-Rum Ahali Mübadelesi ve Sonuçları", *Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri* 26-28 Eylül 2012, haz. Murat Alper Parlak, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015.

Sönmezoğlu, Faruk, *Türkiye'nin Bağımsızlık Mücadelesi ve Dış Politika (1919-1923)*, Der Yayınları, İstanbul 2022.

Tınal, Melih, *Bir Siyasal Kişilik Portresi Olarak Dr. Tevfik Rüştü Aras*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 2001.

Tosik, Fadime, *Tevfik Rüştü Aras'ın Siyasi Kişiliği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Malatya 2002.

Uzuner, Bedriye, "100. Yılında Türk-Yunan Nüfus Mübadelesine Yeni Bir Bakış (1923-1925)", *100. Yılında Mübadele*, İhlamur Kitap, İstanbul 2023.

Yüksel, Mevlüt, "İskân-ı Aşâir ve Muhacirîn Umûm Müdürlüğünden Berlin Büyükelçiliğine Mehmet Hamdi (Arpağ) Bey", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S 64, (Haziran 2020), s. 485-526.

Zengin, Cahide, *Türkiye ve Yunanistan Devletleri Arasında Mübadele Meselesi ve Kamuoyu (1918-1930)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 1998.

Elektronik Kaynaklar

Baş, İbrahim, "Muhtelit Mübadele Komisyonu", <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/muhtelit-mubadele-komisyonu/?pdf=3457>, [Erişim Tarihi: 2 Nisan 2023].

Yücel, Ayşe Gökçen, "Tevfik Rüştü Aras (1883-1972)", <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/tevfik-rustu-aras-1883-1972>, [Erişim Tarihi: 10 Eylül 2023].

---

* Belge numaraları dipnotlarda gösterilmiştir.

EKLER

Ek 1

تور آیا بو بولک ملت مجاسی
اجرا و کچلری هیئی دلیتی
قلم مخصوص مدیری
عدد

102
82

آخیره آتمه
۳۹ - ۱۰ - ۲۸

هیت ونه ریاسته

BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET AT. VI

دشمنان بی شکر قتل قویسونده مدافع شد اولدی. هونده قون آراتد
له نانه است بولده صبه بد طرفنه نفوس باسته یوز بیداش د یوز
عدونه بدنه اوره میانه اولمه عدینه انمان صلوه و صیبه ایمونه بی و
دیگر یانه ایمونه بی تون ورده تقدیر ه ارجوانی دور ایتمکده کت یانه
داع اولدانه ده بولده هون ارجوانی و افندنه حفض اولدانه
صفحه کت تون آرازلاردن صفا و ایون اجنا و یا
زونه کون و جران صلوه طرفه تقدیر ایتمه ایستوخه موخته
بی صوره یانیه قویسونه اوره ویلس تقدیر ایتمه ایستوخه موخته
اوکزه که یاز قد بد طرف اولدانه طینه ایتمه ایستوخه موخته
تین صلوه لواتر اوره و ایرو طمان اوره تقدیر ایتمه
برنگ هیت محویش ایتمه اوره ایستوخه موخته
ایه جده ایتمه اوره طینه و ایرو ایستوخه موخته
درکیده ایتمه اوره ایستوخه موخته
ایتمه ایستوخه موخته
طینه ایتمه اوره ایستوخه موخته
طینه ایتمه اوره ایستوخه موخته
طینه ایتمه اوره ایستوخه موخته
طینه ایتمه اوره ایستوخه موخته
طینه ایتمه اوره ایستوخه موخته
طینه ایتمه اوره ایستوخه موخته
طینه ایتمه اوره ایستوخه موخته
طینه ایتمه اوره ایستوخه موخته
طینه ایتمه اوره ایستوخه موخته

سارم کله تته
کله

آتمه
۳۹ / ۱۰ / ۲۸
۳۹
۳۹

جواباً یازلیج اوراته، جواب اولدیی محراتک تاریخ و نومرو سنک درجی رجا اولنور.

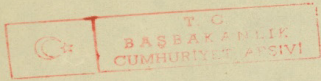
030 10 123 875 5

Ek 2

تقسیم نامه
۱۳۹۹ - ۱۰ - ۱۲

102

تورکیا بویوک ملت مجلسی
اجرا وکیلاری هیئتی ریاستی
قلم مخصوص مدیریتی
عدد

صحت و تمهیدات

بیرینجه دکر این وکالت بر اده کی اهلاک ایدیه مقصده مقارنانه اعلان حاکم
کالت صورت تقعه ده توقیف و غیره تدبیر کلام ایچره حوره تقصیه ایتم
هریکت صورت تقعه ده دور ویرلین نامه اییدیر. تقصیر قوتورل اییدیر.
تورمه ده تقعه ده مقارنانه اعلانک عامر حاکم اهلالت صورت جیده ده یانه
ایتمک حقه بیاید اهتم اولونک تانی یا ایتم. اقصای اهلینک نقل
ایتمکده اهلینک حقه راجعه اییدیر. واقع ایزه تقفا بول معلومت توقیف
قصدنه اری بیلینک و بر معلومه تور بی یقینن یا ایتم. مقارنانه اعلانک
تانی تقعه بر اده کی ناقوزن نامه اییه حقه مددکده اتم.
تقصیه کلام

ادامه اصرار تقعه و تقصیر
ایف اوزنکده و غیره
تقسیم نامه ۱۳۹۹-۱۰-۱۲

۱۳۹۹/۱۰/۱۲
[Signature]

جواباً یازیلدیق اورانه : جواب اولدیغی مجرمانک تاریخ و نومروسنک درجی دجا اولنور .

6

030	10			123	876	9
-----	----	--	--	-----	-----	---

THE MISCELLANEOUS EXCHANGE COMMISSION AND ITS ACTIVITIES IN TEVFIK RÜŞTÜ (ARAS) BEY'S TELEGRAPHS FROM ATHENS (1923-1924)

Yusuf SARINAY*
Recep KARACAKAYA**

Mass migration gained momentum during the last years of the Ottoman Empire and became a significant issue in the newly established Turkish State after World War I. On 30 January, 1923, the Turkish-Greek Population Exchange agreement was signed in Lausanne. This comprehensive agreement consisted of nineteen articles and an additional protocol. According to this protocol, as of May 1, 1923, Orthodox Greeks residing in Turkey and Muslim Turks residing in Greece were subject to compulsory exchange. The agreement outlined the exchange of Orthodox Rums in Turkey with Muslim Turks in Greece. To implement these provisions, a Mixed Population Exchange Commission was established.

The Mixed Population Exchange Commission, was tasked with overseeing the population exchange and managing the liquidation of goods. They assessed the value of the belongings of those undergoing the exchange and issued certificates noting the value of the items left behind. The commission was composed of official representatives from both Turkey and Greece, with Tevfik Rüştü (Aras) Bey serving as the head of the Turkish delegation. During the commission's activities in Athens, Tevfik Rüştü Bey regularly sent reports to Ankara detailing meetings with the Greek delegation and requesting special instructions on sensitive matters. He defended the rights of Muslim Turks immigrating to Turkey, as many Turkish exchangees were being deprived of their possessions by Greek officials, which violated the agreement. In an effort to protect the Turkish exchangees, Tevfik Rüştü Bey engaged in discussions with both neutral commission members and Greek delegates. Most of Tevfik Rüştü Bey's reports were forwarded to the Office of the Prime Minister, although some were also sent to the Ministry of Foreign Affairs and the Ministry of Exchange, Public Works, and Housing.

This article comprises eight chapters. The first chapter examines the establishment process of the Commission for the 1923 Turkey-Greece population exchange. The second part focuses

---

* Prof. Dr., TOBB University of Economics and Technology, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Ankara / Turkey, ysarinay@etu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6486-3417

** Prof. Dr., Istanbul Medeniyet University, Faculty of Letters, Department of History, Istanbul / Turkey, recepkaracakaya@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1640-7596

on the financial, administrative, and expenditure aspects of the Commission. The third chapter delves into the commencement of the commission's work, which began on October 7, 1923, with the division of the exchange area into districts and the determination of exchange dates for each district. The population exchange took into account seasonal conditions and the economic situation of regions. The fourth chapter highlights the relationship between Tevfik Rüştü Bey, a member of the exchange commission, and Greek members. Additionally, this chapter discusses Tevfik Rüştü Bey's interactions with neutral commission members and his efforts to ensure a smoother population exchange process.

In the fifth chapter, Tevfik Rüştü Bey brought attention to the dire living conditions of Turks awaiting exchange and the confiscation of their property by the Greek Government through a report. He urged the Greek delegation to adhere to the exchange agreement and demanded the return of confiscated property to refugees. The sixth chapter analyzes Tevfik Rüştü Bey's proposals. He reported on the challenging situation faced by those awaiting exchange and proposed changes to the exchange program, particularly emphasizing the priority transfer of vulnerable groups. At the outset of the commission, he protested against unauthorized shipments, leading to program adjustments. He suggested the Kayalar and Kozana region as a priority exchange area.

The seventh chapter focuses on criticisms of the exchange commission's actions, including a motion submitted to the Grand National Assembly of Turkey, which criticized the commission's activities, especially urging the acceleration of the exchange process and the transportation of goods. Criticisms through the press are also emphasized. The eighth chapter centers on refugees who arrived in Turkey without the commission's permission due to Greek oppression and persecution. Tevfik Rüştü Bey's efforts to prevent this situation are detailed in this chapter.

During his stay in Athens, Tevfik Rüştü Bey meticulously monitored the implementation of the exchange agreement and facilitated its orderly execution in accordance with the agreement by establishing secondary commissions. This article examines the telegrams sent from Athens to Ankara by Tevfik Rüştü Bey, Head of the Turkish Delegation of the Miscellaneous Exchange Commission, shedding light on a segment of the period during which the exchange took place.

While in Athens, Tevfik Rüştü Bey established positive relations with both the old and new administrators of Greece, conveying all the details of events in Athens to Ankara. He laid the groundwork for the friendly relations that would later develop between the two countries.